

ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΑ ΠΡΟΣΟΝΤΑ

ΥΠΟ 'Α. ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΥ (Ζουίχη)

Τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικότητος ἔλαβε κατὰ τὸν μῶλις λήξαντα παγκόσμιον πόλεμον σχεδὸν κατ' ἀνάγκην ἐξαιρετικὴν σημασίαν. Τὰ διάφορα πολεμουτὰ ἔθνη ἐκαυχῶντο ὡς ἔχοντα προσόντα καὶ ἐμφύτους ἀρετάς. αἱ ὁποῖαι ἔλλειπον εἰς τοὺς ἀντιπάλους. ἡ δὲ ἐπιστήμη συνεδίδεξε μὲ τὰς διαθέσεις αὐτὰς τοῦ πλήθους. εἶναι γεγονὸς εἰ κοινωιολόγοι ἔλλοτε ἐγένον προσηκτικοὶ καὶ ἕνεκα τούτου ἀντίπαλοι τῆς ἐκδοχῆς, διὰ τὰ ἔθνη χωρίζονται, διακρίνονται, ἀναμεταξύ των δι' ἐμφύτων ἀρετῶν, δι' ἐμφύτων προσόντων, ἤρνηθησαν οὕτως εἰπεῖν τὴν στάσιν των αὐτῶν καὶ ὁμολόγησαν τὴν ὑπαρξίν ἐθνικῆς ψυχικῆς ἐνότητος χαρακτηριζούσης ἐκ φύσεως τὰ ἔθνη.

εἶναι ἀληθές διὰ τὸ πρόβλημα ἔλαβε κατὰ τὸν πόλεμον καὶ δυσάρεστον χαρακτήρα. Τὰ ἐμπόλεμα ἔθνη ποιεφρονοντο ἀναμεταξύ των ἑκαστον ἐθεώρει ἑαυτὸ ὡς τὸ ἐκλεκτόν. Ἐνεφανίσθησαν δὲ ἐπίσης καὶ προϊόντα δῆθεν τῆς ἐπιστήμης (δυστυχῶς ἄλλως τε καὶ ἀπὸ ἀληθείας ἐπιστήμονας), τὰ ὁποῖα κατέκρινον σχεδὸν ἔργα ἕως τότε γενικῶς ὡς μεγάλα καὶ θαυμαστά θεωρούμενα, διότι ὁ παραγωγὸν αὐτὰ μὴ φαινόμενος ἐξωτερικῶς ὡς μέλος τῆς θαυμαζομένης ράσσεως ¹⁾ δὲν εἶχε δῆθεν καὶ τὰ πνευματικὰ προτερήματα αὐτῆς, ἦτο λοιπὸν ἀνίκανος πρὸς δημιουργίαν μεγάλων ἔργων ἀναφέρω ἐν μόνον παράδειγμα, τὸ σκουδαίετον πάντων: γερμανὸς ἐθνολόγος ὁπαδὸς τῆς θεωρίας διὰ ὅλα τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστά ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἔργα ἀτόμων τῆς (ἀρχικῆς) γερμανικῆς, δηλ. τῆς ξανθῆς, δολιχοκεφάλου, ὑψηλῆς τὸ ἀνάστημα ράσσεως ἔγραφε περὶ τοῦ Beethoven διὰ αὐτὸς μὴ ἔχων ἐξωτερικῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ράσσεως αὐτῆς (ὁ Beethoven ἦτο μικρὸς τὸ ἀνάστημα, μεσοκέφαλος, πλατυπρόσωπος καὶ κασιτανόχρους) δὲν δεικνύσει καὶ τὰ ψυχικὰ προσόντα ἐκείνη, δηλ. εἰς τὰ ἔργα του ταίνει μὲν πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ σοβαρὸν δὲν τὸ ἐπιτυγχάνει ὁμως τελείως.

1) Ἐν τῇ κοινωιολογίᾳ ἔχομεν ἀνάγκην, κατὰ τὴν ἀνεπτυγμένην ὁρολογίαν ἐν τῇ γερμανικῇ, τριῶν διαφόρων ὀρων. Sippe = γένος, Stamm = φυλὴ καὶ Rasse τὴν ὁποῖαν παραλαμβάνω ἐγὼ ὡς ράσση εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πρὸς ἀκριβῆ ὑπεφραδίν.

Εἰς τὰ τοιαῦτα πρόκειται περὶ πολεμικῆς ψυχώσεως. Ἔτι τὸ ζήτημα τοῦ ἔθνους καὶ τῶν φυσικῶν ἐθνικῶν ἰδιότητων ἐπιφέρει κεφαλαιώδη ἀξίαν, ὃ δὲ σκοπός μου εἰς τὴν μικρὰν ἐπισημάνειαν εἶναι ὄχι νὰ ἐπαναλάβω τὰ εἴσα ἐλέχθησαν καὶ ἐπισημάνω τὸ ζήτημα καὶ μάλιστα καὶ ὑπ' ἑμοῦ, ἀλλὰ νὰ διακατέθουν τὴν κατεύθυνσιν τῶν Νεοελλήνων ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸ ἔθνος.

* *

Ἐπισημασθεὶς νὰ καθορίσω συντόμως τὴν ἔννοιαν «ἔθνος». Ἐπισημάνω καὶ ἀκριβῆ κατανόησιν δὲ τῆς ἐννοίας αὐτῆς εἶναι τὸ ἐπισημάνω τὸ ἐπόμενον σπουδαῖον παράδειγμα· ἐλπίζω ἄλλως τε νὰ μὴ ἀπορροηθῶ.

Ἐπισημασθεὶς ἄρα νὰ λέγωμεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς τὸν Θεόν, οἱ Ἑβραῖοι δὲ εἰς ἓνα καὶ μόνον καὶ ὅτι, ὅπως διδάσκει ἡ ἀποκρῶν λόγος τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀπορροηθέντες ὑπέπεσαν εἰς κολυθεῖαν ἐκτὸς τῶν Ἑβραίων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐφανερῶθῃ ὁ Θεὸς ἐκλέξας αὐτοὺς ὡς λαόν του πρὸς διακλιμαγωγίαν τῶν ἄλλων ἐθνῶν.

Ἐάν ὁμως προσέξωμεν ἐνταῦθα καλῶς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως ὅτι γεννῶνται ἀπορίαι:

α) Εἶναι περίεργον ὅτι ἡ διὰ πλάνης γεννηθεῖσα κολυθεῖα δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῶν διαφόρων ἐθνῶν ὄχι μόνον ἓνα ἀπὸ τὰ διανοητικώτατα ἔθνη τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἕλληνας, εἶναι ἐξ Ἰσοῦ μὲ τὰ πνευματικῶς κατώτατα ἔθνη κολυθεικόν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀντιστρόφως πρὸς τὴν διανοητικότητά του ὁ Ἕλληνας εἶναι ὁ κολυθειτικώτερος ὅλων τῶν λοιπῶν. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι οὐδέποτε οἱ Ἕλληνες ἐφθασαν εἰς τὴν ἰδιάζουσαν ἐκείνην μονοθεῖαν τῶν Ἑβραίων, οὔτε ὁ Σωκράτης, οὔτε ὁ Πλάτων, οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης, μᾶλλον ὅτι ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς κοσμικῆς ἀρχῆς.

β) Εἶναι περίεργον ὅτι ὁ Θεὸς ἐφανερῶθῃ εἰς τοὺς Ἑβραίους καὶ ὄχι εἰς τοὺς Ἕλληνας. (Ὁ λόγος δέσθεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ προπαρσκευῆς τῶν ἄλλων ἐθνῶν διὰ τῶν Ἑβραίων ἐν λέγει διατι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προπαρσκευασθοῦν τὰ λοιπὰ ἔθνη διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ προπαρσκευῆς τῶν Ἑλλήνων (ἢ τινος ἄλλου ἔθνους).

Καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἀπορίαι γεννῶνται, ἐταν ἐξετάζηται τὸ ζήτημα

βαθείας. Ἐνταῦθα ἀρκούν διὰ τὸν σκοπὸν μου. δηλ. τῆς ἐννοίας «ἔθνος» αἱ σημειωθείσαι εὐς.

Ζητοῦμεν λοιπὸν ἱκανοποιήσιν τῶν ἀποριῶν μας ἐπὶ τὸν λόγον τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας ἐκείνης. Ἰπάρχει γὰρ τὸν τοῦτον τρόπον ἐπιστημονικὸς ἀμερόληπτος: νὰ παραληφθῶσι ἀναφερθέντα ἔθνη τῆς ἀρχαιότητος, Ἑβραῖοι καὶ Ἕλληνες ἔθνη αὐτὰ παρῆλθον, εἰ λοιπὸν δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸν τὸ πλησίον, δὲν εἶναι λόγος κατὰ τῆς συγκρίσεως: διότι ὁ μόνος τρόπος ψυχικῆς συγκρίσεως εἶναι ἡ παραβολὴ καὶ ἡ ἀναλογία ἔργων. Λοιπὸν:

α) Εἶναι ἀληθὲς εἰ οἱ Ἑβραῖοι τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὀνομάζουσι τὸν ἑαυτὸν τους λαὸν ἐκλεκτὸν τοῦ Θεοῦ. οἱ Ἕλληνες οἱ ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἔθνη. Ἄλλ' εἶναι ἐπίσης γεγονός ἐπὶ τὸν Ἕλληνας διέκρινον ἑαυτοὺς ὡς Ἕλληνας ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἔθνη καὶ ἐθεώρουσι τοὺς ἑαυτοὺς τῶν μάλιστα ὡς τὸ ἀριστὸν ἐκλεκτὸν ἔθνος. Εἶπον δὲ ἐν τῇ συντόμῳ εἰσαγωγῇ, εἰς ἕκαστον ἔθνος θεωρεῖ τὸ ἑαυτοῦ ὡς τὸ ἐκλεκτόν. Ὡστε τὸ διακριτικὸν τοῦτο γνώρισμα τῶν Ἑβραίων δὲν πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἐπιστημονικῶς καὶ μένει ἔξω συζητήσεως.

β) Εἶναι ἀξισημεῖωτον εἶτι οὐδὲν εἶδος τῆς καλλιτεχνίας ἀνεπτύχθη εἰς τοὺς Ἑβραίους τῆς παλαιᾶς διαθήκης: τὸ ἔπος ἔλλειπει ὀλοτελῶς, ἐπίσης τὸ δράμα, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ (ὁ λεγόμενος περιώνυμος ναὸς τοῦ Σολομώντος ἦτο ἔργον ξένου ἀρχιτέκτονος), ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ. Μόνη ἡ λυρική ποίησις ἐμφανίζεται, αὐτὴ δὲ εἶναι: ἐξαιρουμένων ψαλμῶν τινῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι πράγματι ἀριστουργήματα θρησκευτικῆς λυρικῆς ποιήσεως, ὀλίγων τεμαχίων τοῦ λεγομένου ἄσματος τῶν ἁμάτων καὶ τινῶν περιγραφῶν τῆς φύσεως εἰς τοὺς προφήτας, ὅπως ἀσήμεντος. Ἀπεναντίας εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἐφθασαν εἰς αἱ καλλιτεχνίαι (ἐξαιρουμένης τῆς μουσικῆς!) εἰς ὅψιν ἀνυπερβλήτων. Συνήθως λέγεται εἰτι ἡ θρησκεία ὑπῆρξεν εἰς τοὺς Ἑβραίους ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλλιτεχνίας. Ἀλλὰ τότε δὲν εἶναι περίεργον ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς παραδεχόμενος τὸ αὐτὸ ἄρθρον τοῦ δεκαλόγου μ' ἔλα ταῦτα εὐρέθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐν μέσῳ καλλιτεχνίας: κ.τ.λ.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια εἶναι λοιπὸν ἡ ἑξῆς: οἱ Ἑβραῖοι τῶν βιβλίων τῆς παλαιᾶς διαθήκης δὲν εἶχον καλλιτεχνίαν, εἰσὶ δὲν εἶχον τὴν ἰδιοφυῖαν, δηλ. δὲν εἶχον ψυχὴν ἔχουσαν καλλιτεχνικὰς ἰκανοτάτας καὶ τάσεις. Ἡ ἐπιστημονικὴ δὲ αὐτὴ ἀπόψις ὑποδεικνύει

τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος ἐτι οἱ μὲν Ἑβραῖοι ἔφησαν εἰς μονοθεϊσμόν οἱ δὲ Ἕλληνες εἰς τὸ ἄκρον ἄκρον τοῦ μύθου. τοῦ μυθολογεῖν. Διγλ. ἕκαστον τῶν δύο ἔθνῶν ἐξειλίχθη ἀναλόγως τῶν ψυχικῶν προσούτων. ἀναλόγως τῆς ψυχικῆς διαθέσεώς του¹⁾.

Ἔθνος εἶναι: ἔννοια βιολογική, : σωματικῶς καὶ ψυχικῶς.

Σωματικῶς δὲν εἶναι τὸ ἔθνος τύπος καθαρὸς τοῦ σκελετοῦ καὶ πρὸ παντῶν τῆς κεφαλῆς: τὸ ἔθνος δὲν εἶναι ἀπλή, πρωτόγονος ράσση: τὸ ἔθνος εἶναι προῖον ἐκ τῆς συμμίξεως διαφόρων ρασσῶν. Ἐνεκx τούτου ὑπάρχουν εἰς ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος καὶ ξανθοὶ καὶ κασιανόχρους καὶ δολιγοκέφαλοι καὶ βραχυκέφαλοι κ.τ.λ. εἰς διαφόρους συνδυασμοὺς, ὑπερισχύοντες κατὰ μέσον ὅρον τοῦ ἑνὸς σωματικοῦ τύπου.

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴ εἴμεθα τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ψυχὴν ἑνὸς ἔθνους. Ἐκαστον ἔθνος εἶναι ἰδιάζον χαρακτήρ ὡς προῖον διαφοροτρόπου μίξεως ψυχικῶν ἰδιοτήτων: ὑπάρχει δὲ μία ἰδιότης ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ ἔθνους. Ἐκ τοῦ παραδείγματός μου περὶ ἀρχαίων Ἑβραίων καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων καταφαίνεται τοῦτο ἀπλούστατα. Ὁ χαρακτήρ οὗτος ἐμφανίζεται εἰς ὁλόκληρον τὸν βίον τοῦ ἔθνους. καὶ εἰς τὸν ὕλικόν καὶ εἰς τὸν πνευματικόν, προδιαγράφει τὴν ἐξέλιξίν του καὶ εἶδει ἰδιάζουσαν μορφήν, ἰδιάζον πνεῦμα εἰς τὰ ἔργα του²⁾. Ἄλλ' ὁ χαρακτήρ οὗτος μένει καὶ ἀμετάβλητος δι' ὅλου τοῦ βίου τοῦ ἔθνους, ἔννοεῖται, ἐὰν δὲν ἐπέρχεται μίξις αἵματος μὲ ἄλλα ἔθνη: Ἵπάρχει μία θεωρία κατὰ τὴν ἑποίαν τὸ ἔθνικόν πνεῦμα, ἢ ἔθνικὴ ψυχὴ εἶναι ἐκαστοτε προῖον τοῦ περιβάλλοντος. Ἀλλὰ, διὰ νὰ εἴπω συντόμως τὴν ἀλλαγὴν ἀναπτυχθεῖσαν γνώμην μου, ἢ θεωρία αὐτὴ δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰ γεγονότα: ἀναφέρω ἕν μόνον παράδειγμα: εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἔζων εἰς τὴν ἀρχαιότητα Ἴωνες, Δωριεῖς καὶ ἄλλοι ταυτεχρόνως, ἀλλὰ μόνον οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐν Ἀττικῇ ἀνέπτυξαν τὸν πολιτισμόν, τὸν ὁποῖον θεωροῦμεν σήμερον ὡς βᾶσιν νεωτέρων γεγονότων κ.τ.λ. Τὸ περιβάλλον ὄχι μόνον δὲν παράγει τὸν χαρακτήρα, ἀλλ' οὐδὲ τὸν μεταβάλλει, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπέρχεται μίξις

¹⁾ Διὰ νὰ ἀποφύγω κακὴν ἀντίληψιν τοῦ ζητήματος ἀναφέρω ἤδη ἐνταῦθα οὐαί οἱ σήμερον Ἑβραῖοι δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι οἱ τῶν βιβλίων τῆς παλαιᾶς διαθήκης. Διὰ προσλήψεως ἑνὸς αἵματος καὶ θῆ καὶ Ἑλληνικῶ καὶ Ῥωμαϊκοῦ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ κληρονομήσαν εἰς νέον ἔθνος.

²⁾ Πρὸς τὴν Κοινωνιολογίαν μου.

αίματος μεταξύ διαφόρων εθνών. Ο χαρακτήρ του Έθνους έχει βιολογικήν υπόστασιν. Δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται ὁμως τὰ δύο διάφορα ζητήματα : τὸ ζήτημα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὸ ζήτημα τῆς παραγωγικότητός του. Ἡ παραγωγικότης παύει ὅπως ἡ σωματικὴ τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ψυχικὴ, ὅπως εἰς τὰ δένδρα τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὰ ζῷα καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως εἰς τὰ άτομα τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὰ ἔθνη, τὰς ἐθνικὰς ἐνότητας ἐπέρχεται ἐξάντλησις· ἐξάντλησις ὁμως δὲν εἶναι μεταβολὴ χαρακτῆρος· δηλ. εἰς τὰ ἔθνη εἶναι δυνατόν νὰ παύσῃ ἡ μεγάλη ἐκδήλωσις τοῦ χαρακτῆρος τῶν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ πνευματικὰ προϊόντα τοῦ ἑνὸς ἔθνους (ὅπως καὶ τὰ ὀλιγά) περιέρχονται συνήθως εἰς χρῆσιν καὶ ἄλλων (λοιπὸν : ξένων) ἔθνων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ταυτότητα τῶν χαρακτῆρων· πρῶτον πρέπει νὰ λαμβάνεται πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὁ βαθμὸς τῆς ξενικότητος, δεύτερον δὲ δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι τὰ προσληφθέντα ξένα πνευματικὰ προϊόντα μεταβάλλονται πάντοτε ἀναλόγως πρὸς τὸ ψυχικὸν ἰδιάζον τοῦ δανειζομένου ἔθνους. Δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν τὸ ἐξωτερικὸν ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικόν, τὸ πνεῦμα τῶν πραγμάτων. Θὰ ἦτο π.χ. αὐταπάτη εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, ἐπειδὴ ἔχομεν σχεδὸν ὅλας τὰς ἐξωτερικὰς ὁφείας τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, νὰ νομίζωμεν ὅτι ἔχομεν πράγματι τὸν πολιτισμὸν αὐτὸν καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα· καὶ ἐὰν ποτὲ ἀποκτήσωμεν καὶ τὸ πνευμά του, θὰ λάβῃ ὁμως ἑλληνικὴν ψυχικὴν χροιάν καὶ ὁμως δὲν εἶναι καὶ τόσον ξένα τὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ἀναμεταξύ των.

Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι θὰ ἦτο ἐσφαλμένον νὰ νομισθῇ ὅτι ἔθνος εἶναι πλῆθος ἀνθρώπων ὁμιλούντων τὴν αὐτὴν (ἡθθεν) γλῶσσαν, ἔχόντων τὴν αὐτὴν (ἡθθεν) θρησκείαν καὶ τὸν αὐτὸν (ἡθθεν) πολιτισμὸν. Τὸ σφάλμα θὰ ἦτο ἐνταῦθα καταφανέστατον, ἐὰν ἐλέγωμεν: ἔθνος εἶναι πλῆθος ἀνθρώπων (π.χ.) φερόντων τὴν αὐτὴν σκέπην τῆς κεφαλῆς. Διὰ τῆς ταυτότητος τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας καὶ γενικῶς τοῦ πολιτισμοῦ διευκολύνεται ἡ ἐθνικοποίησις, ἡ αἱματικὴ μίξις ξένων ἔθνων, διαφορὰ δὲ τῆς θρησκείας ἀλλὰ καὶ διαφορὰ τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων σφίζει τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἔθνους: οὕτως ἐσώθησαν οἱ Πολωνοὶ τοῦ ἐκγερμανισμοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκρωσσοῦ, ἐσώθησαν οἱ Ἀρμένιοι καὶ Ἑβραῖοι, ἐσώθησαν οἱ Ἕλληνας τοῦ ἐκτουρκισμοῦ, θὰ ἦτο ὁμως καταστρεφῆ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ Ρωσσία εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κ.τ.λ. ἀπεναντίας δὲ προσελήφθησαν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας καὶ ξένα ἔθνη τῆς ἀρχαιότητος κ.τ.λ. Καὶ ὁμως καὶ πάλιν δὲν σημαίνει ἡ μίξις διαφόρων ἔθνων.

τὴν αὐτὴν θρησκείαν καὶ τὴν αὐτὴν γλώσσαν ἀπολαζομένων, κατ' ἀνάγκην ὑπερισχυσιν τοῦ πρώτου ἔθνους ἐκείνης τῆς γλώσσης καὶ ἐκείνης τῆς θρησκείας· εἶναι δυνατόν νὰ ὑπερισχύσῃ καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ ἔθνη, εἶναι δὲ δυνατόν νὰ γεννηθῇ ἐκ τῆς μίξεως καὶ ἕνα νέον ἔθνος· ἡ ἱστορία παρέχει παραδείγματα καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν.

Ἔχομεν λοιπὸν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους : ὁ αὐτὸς τρόπος τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι τὰ γεγονότα, τὸ περιβάλλον, ὁ αὐτὸς τρόπος χαρακτηριστικῆς δράσεως καὶ ἀντιδράσεως καὶ ὁ αὐτὸς τρόπος χαρακτηριστικῆς ἐκφράσεως ψυχικῆς ἐνεργείας, συντόμως : ταύτης χαρακτηριστικῆ ψυχικῆς διαθέσεως εἶναι ἔθνος.

* *

Γεννᾶται τὸ ζήτημα, ἂν εἶναι δυνατόν νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιαν ἀκριβῆ τῆς ψυχῆς. δηλ. τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς διαθέσεως ἑνὸς ἔθνους, ἂν εἶναι δυνατόν νὰ καθορίσωμεν τὸ ἰδιάζον τῆς ψυχῆς ἔθνους τινός. Ἐγὼ δὲ εἰδικεύω τὸ θέμα μου λαμβάνω ὑπ' ὄψιν τοὺς Ἕλληνας.

Πρὸ παντὸς τονίζω ὁμως τὴν δυσκολίαν τοῦ θέματος. Ὁ μόνος τρόπος πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ψυχικῆς διαθέσεως εἶναι, ὅπως διὰ τὰ άτομα, τοιοῦτοτρόπως καὶ διὰ τὰ ἔθνη ὁ ἐκ τῶν πράξεων, τῶν ἐνεργειῶν : ἐκ τοῦ χαρακτῆρος, ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος τῶν ἔργων συμπεραίνομεν ἰδιάζουσας ψυχικὰς διαθέσεις. Καὶ ὁμως ὁ μόνος οὗτος τρόπος πρὸς καθορισμὸν τῆς ψυχικῆς διαθέσεως εἶναι ταύτοχρόνως σχεδὸν καὶ ὁ μὴ ἀσφαλής : διότι προϋποθέτει τελείαν γνῶσιν τῆς ἐνεργείας τοῦ προσδιορισθησομένου ἀτόμου ἢ ἔθνους· ἄλλως θὰ εἶναι ὁ καθορισμὸς ἀτελής, πιθανῶς δὲ καὶ ἐσφαλμένος. Ὅμως καὶ μ' ὅλα ταῦτα ἔχει τὸ πρόβλημά μας ὑπόστασιν : πρῶτον δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι ἀφοῦ ὁ καθορισμὸς αὐτὸς τῆς ψυχικῆς ιδιότητος εἶναι σχεδὸν ἀξύνατος, ὁ κόπος μας εἶναι ἤδη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀδικος ἢ ὅτι ἴσως δὲν ὑπάρχει ἀκριβῆς ψυχικὴ ιδιότης· δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῆται ὅτι, ὅπως ἤδη ἀνέπτυξα, ἡ πραγματικὴ διαφορὰ εἰς τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις (εἰς τὰ ἔργα γενικῶς) τῶν διαφόρων ἔθνων ὑποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν ψυχικῆς ἰδιότητος ἰδιαζούσης εἰς ἕκαστον ἔθνος ὅτι ὁ καθορισμὸς τῆς εἶναι δύσκολος, ἀδιάφορον· οὐδεὶς ἀρνείται π. χ. τὴν ψυχικὴν διαφορὰν μεταξὺ ἀνδρῶς καὶ γυναικός· παντοῦ τοῦ κόσμου γίνεται λόγος περὶ γυναικείας ψυχῆς κατὰ διαφορὰν πρὸς τὴν ἀνδρικήν· καὶ ὁμως δὲν καθωρίσθη ποτὲ ἀκόμη ἀκριβῶς, εἰς τι συνίσταται ἡ λεγομένη αὐτῇ γυναικεία ψυχικὴ ἰδιότης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνδρικήν. Δεύτερον δὲ δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τῆς ψυχι-

κῆς ιδιότητος συμπεραίνεται ἀπὸ τὰς πράξεις, ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι περριτῆ· διότι ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι ἱκανοποίησις τῆς αἰτιολογικῆς διαθέσεως τοῦ ἐρευνῶντος πνεύματός μας, ἐκτὸς τούτου δὲ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς εὐρετικὴ ἀρχὴ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ὡς παιδαγωγικὸς ὁδηγός. Λοιπὸν.

Ἦδη δ' Ἀριστοτέλης ἐχαρκτηρίσει τοὺς Ἕλληνας ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλα ἔθνη, λέγων ὅτι τὸ «τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος... εὐθυμον καὶ διανοητικὸν ἐστί»¹⁾. Ἀλλὰ σφάλλει ὁ Ἀριστοτέλης ὅχι μόνον διότι ἐξηγεῖ τὴν ψυχικὴν αὐτῆν ιδιότητα τοῦ Ἑλλήνος ἐκ τοῦ τόπου, ἀλλὰ καὶ διότι αἱ ιδιότητες αὗται (εὐθυμος καὶ διανοητικὸς) εἶναι γενικαὶ καὶ ἤδη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι διακριτικὰ προσόντα τοῦ τῶν «Ἑλλήνων γένους» καὶ ἐὰν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι πράγματι ἐνιαῖον ἔθνος «Ἑλληνικὸν»²⁾. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν Ἀθηναίων-Ἰώνων (διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ μόνοι δημιουργοὶ τοῦ μεγάλου ἐπειήνου πολιτισμοῦ τοῦ λεγομένου ἀρχαίου ἑλληνικοῦ) ἦτο κατὰ τὴν ἰδέαν μου τὸ καλαισθητικὸν καὶ τὸ ἀτομιστικόν, τὰ ὁποῖα ἔδωσαν ἰσχυτέραν χροιάν εἰς τὸ εὐθυμον καὶ διανοητικὸν αὐτῶν.

Καὶ ὅμως δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐξακολουθήσω ἐνταῦθα τὸ θέμα τοῦτο τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ³⁾. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἐξάπαντος πρακτικῶς μᾶλλον τὸ νεοελληνικὸν ἔθνος, ὁ χαρακτήρ καὶ τὰ ψυχικὰ προτερήματά του. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι φιλοτιμούμενοι δεικνύομεν τάσιν νὰ νομίζωμεν ὅτι ἀφοῦ γνωρίζομεν τοὺς ἀρχαίους μᾶς εἶναι λοιπὸν γνωστοὶ καὶ οἱ νέοι Ἕλληνες, καθ' ὅσον μάλιστα, ὅπως ἀνέπτυξα, ὁ χαρακτήρ δὲν μεταβάλλεται. Ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι ξέρομεν σήμερον ὅλοι κατὰ βάθος ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τῶσον ἀπλοῦν. Ἐπῆλθε διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου ἔπειτα διὰ τῶν Ῥωμαίων καὶ μετὰ ταῦτα καὶ διὰ τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν τοιαύτη μίξις ἔθνων καὶ δὴ καὶ ἐν Ἑλλάδι· καὶ τῶν ἀπονταχοῦ Ἑλλήνων, ὥστε καὶ μόνον ἐξωτερικῶς θεωρούμενον τὸ ζήτημα φαίνεται ἔχον ἄλλως. Καὶ ὅμως ἐξ ἄλλου δὲν θὰ ἦτο τοιαύτη ἐξωτερικὴ λύσις ἐπιστημονικῶς ἐπιτετραμμένη ἴσως θὰ ἦτο καὶ ἐσφαλμένη· διότι, ὅπως ἀνέφερα, ἡ ἔννοια μόνον τῆς μίξεως ἔθνων αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφράζῃ τι ὁρισμένον περὶ τοῦ προϊόντος τῆς μίξεως. Ὁ

¹⁾ Ἀριστοτ. Πολ. VII. 7.

²⁾ Ἰβρλ. τὸ σῆμα μου : *Wirtschaft und Philosophie. I Die Philosophie und die sozialen Zustände (ideale und materielle Entwicklung) des Griechentums* 3. έκδ. 1915.

³⁾ Ὁ ἐνδιαφερόμενος ἄς ἀνατρέξῃ εἰς τὸ ἐν τῇ ἀνωθι σημειῶσαι μνημονεύμενον σῆμα μου.

μόνος τρόπος πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος εἶναι λοιπὸν ὁ ἐκτεθεὶς, δηλ. ὁ διὰ τῆς παραβολῆς τῶν ἔργων τῶν νέων Ἑλλήνων μὲ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων.

Ἴσως φαίνομαι ἐνταῦθα ἀστεϊευόμενος ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἀξίον λόγου ὡς ἔργον τῶν νέων Ἑλλήνων, τὸ ὅποιον εἶναι δυνατόν νὰ παραβληθῆ μὲ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Καὶ ὁμοίως καὶ ἐκτύπηρον τοιαῦτα ἔργα δὲν θὰ προέβαινον εἰς τὴν παραβολήν, δὲν θὰ εἶχε σημασίαν. Ἐκφράζομαι φανερώς. Δὲν ἀμυβᾶλλω ἐγὼ προσωπικῶς οὐδὲ στιγμῆν ὅτι πρὸς γένεσιν τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων ἔθηκαν τὸ κλῆμα τῶν καὶ εἶναι αἱ λεγόμεναι φυλαὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἡμεῖς καὶ γνήσιοι καὶ καθαρῶτατοι ἀπόγονοι καὶ μόνον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γενικῶς ἢ εἰδικώτερον τῶν Ἀθηναίων-Ἰώνων κληρονομήσαντες οὕτω καὶ τὸ ψυχικὸν αὐτῶν ἰδιάζον, τὸ κύριον καὶ ἐνδιαφέρον ζήτημα θὰ ἦτο (ἔπρεπε νὰ εἶναι δι' ἡμᾶς), ἐὰν ὡς τοιοῦτοί ἐχομεν τὰς ἀπαιτούμετας ἰκανότητας, τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα διὰ τὰ ζήσωμεν καὶ ν' ἀναπτυχθῶμεν μεταξὺ τῶν σημερινῶν ἐθνῶν. Δηλ. ἐὰν καὶ εἰς ποῖον βαθμὸν θὰ εἶχε ὁ Νεοελληνισμὸς μέλλον, ἔχων τὰς ψυχικὰς ιδιότητας τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων-Ἰώνων. Αὐτὸ τὸ ζήτημα ἔχει σημασίαν καὶ θεωρητικῶς κοινωνιολογικῶς καὶ πρακτικῶς πολιτικῶς διὰ τὸν βίον.

Ἄς ὑποθεθῆ λοιπὸν πρῶτον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε δίκαιον χαρακτηρίζων τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς εὐθυμον καὶ διανοητικόν καὶ ἄς ἐξετάσωμεν τὴν τιμησίαν του διὰ τὸν Νεοελληνισμόν. Πραγματικῶς δὲ οὐδεὶς οὐδὲ τῶν ξένων (τοῦλάχιστον καθόσον ἐγὼ γίνωρῶ) ἀρνείται τὸ εὐθυμον καὶ τὸ διανοητικόν, ἢ μᾶλλον τὸ εὐφυὲς τοῦ νέου Ἑλλήνου. Λέγω : εὐφυὲς καὶ ὄχι κυρίως τὸ διανοητικόν, εἶτα οἱ Γερμανοὶ π.χ. δὲν ἀρνοῦνται μὲν τὴν εὐφυΐαν τοῦ σημερινοῦ Ἑλλήνου, νομίζουσιν ὁμοίως ὅτι ἐξ ἑλλῶν τῶν σημερινῶν ἐθνῶν αὐτοὶ μόνον εἶναι τὸ κυρίως διανοητικὸν ἔθνος (das Volk der Denker). Δυστυχῶς καὶ ἐκτὸς τούτου δὲν ὑπάρχει σήμερον λόγος διὰ τὸν Ἕλληνα, ἐὰν θέλει καὶ πρέπει νὰ καυχῆθῃ μόνον διὰ τὰς ἰδικὰς του πράξεις, νὰ καυχᾶται ὅτι φιλοσοφεῖ (διανοεῖται) ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Ἴσως εἶναι ὁ λαὸς φιλοσοφικὸς ἀλλὰ συστήματα δὲν ἐνεφανίσθησαν ἀκόμη (τοῦλάχιστον). Ἄς ληφθῆ λοιπὸν μόνον τὸ εὐφυὲς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων ὑπ' ὄψιν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν οὔτε εἶναι σήμερον τὸ μόνον εὐφυὲς ἔθνος οὔτε ὠφελεῖ σήμερον ἢ εὐφυΐα μόνη. Ἡ μόνη εὐφυΐα δὲν ὠφελεῖ ἴσως ποτὲ ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ ἐξηρτάτο ἀπὸ τὸ περιβάλλον, ὃ δὲ νέος Ἑλληνισμὸς δὲν ζῆ πλέον ὑπὸ τὰς αὐτὰς συν-

θήκας του βίου και το αυτό περιβάλλον όπως ο άρχαιος Έλλην. Το πόν, και αυτή ή επιστήμη, κατηρτίσθη σήμερα ούτως είπειν εις σύστημα τεχνητόν, μανθανόμενον και έξασκούμενον δι' έπιμελείας και από τον μή φύσει εύφυη· και προοδεύει και αναπτύσσεται και αναδεικνύεται ως πολιτεία πράγματι μάλλον τό έθνος τό έπιμελές παρά τό εύφυές έθνος. τό καυχόμενον επί τη εύφυη του, διαρκώς όμως αναπαυόμενον. Η έπιμέλεια, ή φιλεργασία και ή έντονος και συστηματοποιηθείσα εργασία άνέδειξε την γερμανικήν τέχνην και επιστήμην και τον γερμανικών κοινών πρακτικών βίον και όχι τόσον δήθεν ή εύφυη ή ή ιδιοφυία του έθνους. Είναι δέ ή έπιμέλεια, ή φιλεργασία και τακτική και διακανονισθείσα εργασία, ή αδιάκοπος και έντονος. τόσον σπουδαία, ώστε πολλοί έθεώρησαν την ιδιοφυϊαν ως έπιμέλειαν (das Genie ist Fleiss, λέγει μία θεωρία). Και όμως έγώ άμφιδάλλω άκριβώς ότι ο σημερινός Έλλην είναι έπιμελής, φιλεργος και έραστής έντόνου συστηματοποιηθείσης εργασίας.

Ακόμη σκοτεινότερον παρουσιάζεται τό μέλλον του Νεοέλληνος εάν εύριστικώς εφαρμόσω τον ιδιόν μου χαρακτηρισμόν των άρχαίων Έλλήνων (Αθηναίων-Ιώνων) επί των Νεοελλήνων. Πρόκειται περί των ιδιοτήτων της καλαισθησίας και της άτομιστικότητας :

Δέν άμφιδάλλω ότι και ο σημερινός Έλλην έχει καλαισθησίαν έμφυτον, μέλον ότι δέν έδείχθη αυτή άκόμη εις μεγάλα έργα ως Ιλιάζον χαρακτηριστικόν αυτού. Τό ζήτημα είναι μόνον ότι και έλλα έθνη έχουν σήμερα πραγματικήν καλαισθησίαν. Όσοτε όπως παρέδλεψα κατά την εφαρμογήν του χαρακτηρισμού των Έλλήνων από τον Άριστοτέλη την ιδιότητα του εύθύμου, παραμελώ έπίσης και την περαιτέραν εξέταση της καλαισθητικής φύσεως του Νεοέλλημος.

Σπουδαίον είναι τό ζήτημα άμα ως υποθέσωμεν ότι ο Νεοέλλην είναι άτομιστής όπως και ο άρχαιος (οί Αθηναίοι-Ιωνες). Δυστυχώς όμως δέν μοι φαίνεται ότι πρόκειται μόνον περί υποθέσεως· ο Έλλην δεικνύει και σήμερα πραγματικώς καθ' όλα μάλλον άτομιστικήν τάσιν όπως και ο άρχαιος. Έξηγομαι σαφέστερον : δέν άρνούμαι και δέν άγνοώ τον πατριωτισμόν των Έλλήνων, δέν άγνοώ και δέν άρνούμαι τά οικογενειακά αισθήματα των Έλλήνων. Άλλά κοινωνική συνείδησις έλλειπεν εις τους άρχαίους Έλληνας (Αθηναίους-Ιωνας) και κοινωνικήν συνείδησιν δέν έδείξαμεν και ήμεεις οι σήμερα Έλληνες τοιάχιστοι μέχρις ώρας. Η κοινωνική συνείδησις συνίσταται εις την γνώσιν και εκπλήρωσιν των πρός την κοινωνίαν και ιδιαιτέρον πρός την πολι-

τεῖν καθηκόντων. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ ἀφηρημένου τινὸς κοινού κα-
 λού ἢ ἀφηρημένου τινὸς κοινού συμφέροντος· πρόκειται περὶ ἰδεῶν κατὰ
 τὴν ἀντιληψίν τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ, ἀλλὰ ἀκριβῶς περὶ ἰδεῶν γενικῶν,
 περὶ κοινωνικῶν ἀρχῶν, τῶν ὁποίων ἢ πραγματοποιήσις πρέπει νὰ ἐ-
 πιδιώκηται. Ἄλλοῦ ἀνέπτυξα τὸ ζήτημα τῶν πολιτικῶν κομμάτων¹⁾.
 Ἀκριβῶς δὲ πολιτικὸν κόμμα ἀρχῶν εἶναι ἡ ἐμφάνισις καὶ ἐκφρα-
 σις τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως ἐν τῇ πολιτικῇ βίῳ. Ἡ (ἴσως;) ἑλλει-
 φικὴ αὕτη κοινωνικῆς συνειδήσεως εἰς τὴν φύσιν τῶν Ἑλλήνων εἶναι
 κατὰ τοσοῦτον σπουδαία καθ' ἑσὸν κοινωνικὴ συνείδησις εἶναι ἡ βᾶσις
 καὶ τὸ στήριγμα δημοκρατουμένης κοινωνίας καὶ πολιτείας. Τὴν κατα-
 στροφὴν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ προὐκάλεσεν ὄχι κατὰ μικρὸν μέρος
 καὶ ὁ πολιτικὸς ἀτομιστικὸς αὐτῶν χαρακτήρ, αὐτὴ ἡ τελεία ἑλλειψικὴ
 κοινωνικῆς συνειδήσεως. Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι εἴλα τὰ νέα ἔθνη, πολι-
 τεύονται ἐπὶ τῇ βᾶσει κοινωνικῆς συνειδήσεως. ἐπὶ τῇ βᾶσει πολιτικῶν
 κομμάτων ἀρχῶν καὶ ἀναπτύσσονται ὡς κοινωνίαι ἐν ἀναλογία πρὸς τὸν
 βαθμὸν τῆς κοινωνικῆς τῶν συνειδήσεως. Ἐν τῇ νεοελληνικῇ κοινωνίᾳ
 καὶ πολιτείᾳ δὲν ἐνεφανίσθη ἀκόμη τοῦλάχιστον ἡ βᾶσις αὕτη τῆς πο-
 λιτείας.

* * *

Κατὰλήγω, ὡς φαίνεται, εἰς ἀπαισιοδοξίαν. Ὁ Νεοέλλην καὶ ὡς
 γνήσιος καὶ καθαρῶτατος ἀπόγονος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καταδεικνύ-
 εται ὡς ἀνίκανος μεταξὺ τῶν νέων ἔθνων: τὸ μέλλον τοῦ φαίνεται νὰ
 εἶναι ὄχι ἀπλῶς μόνον ἀσφαλές ἀλλὰ ῥητῶς μάλιστα καὶ ἀπελπιστικόν.
 Ἀπελπιστικόν· διότι ἐπὶ τέλους εἶναι δυνατόν νὰ ζήσωμεν καὶ γενικῶς
 ὡς κοινωνία καὶ εἰδικώτερον ὡς πολιτεία ὅπως π.χ. καὶ οἱ Πέρσαι σήμε-
 ρον ἢ οἱ Ἀφγάνοι κ.τ.λ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν θὰ ἦτο μέλλον εὐελπί.

Ἄλλ' ἡ ἀπαισιοδοξία μου αὕτη εἶναι φαινομενικῆ· ἐξαρτᾶται τοῦ-
 λάχιστον κατὰ πολὺ. ἴσως κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ ἡμᾶς, δηλ. κατὰ πό-
 σον διδασκόμεθα ἐκ τῶν γεγονότων, κατὰ πόσον εἴμεθα ἱκανοί, ἐπιδε-
 κτικοὶ διὰ τοιαύτην διδασκαλίαν. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ ἀδυνάτων, δηλ.
 οὔτε περὶ προσπαθείας πρὸς μεταβολὴν τοῦ ἔθνικου χαρακτήρος, οὔτε
 περὶ ἐλευθέρως θελήσεως τοῦ ἀτόμου. Νὰ ἐννοηθῆ μόνον καλῶς τὸ ζή-
 τημα.

Δηλαδὴ κατέληξα εἰς ἀπαισιοδοξίαν ὅσον ἀπερᾶ τὸ μέλλον τῶν Νεο-
 ελλήνων, ὄχι διότι δὲν εὗρον προτερήματα εἰς τὸν ἔθνικόν χαρακτήρα,

¹⁾ Περὶ τοῦ «Ἀρχαίου» τοῦτου τόμ. 1. σελ. 3 κ. ε.

ἀλλὰ διότι ἀνεκάλυφα ἐμπόδια διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν προσόντων τῶν καὶ ἐμπόδια διὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν. Τὰ σφάλματα τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Νεοέλλητος δὲν εἶναι ἀνικανότητες, ἀλλὰ ἐμπόδια οὕτως εἰπεῖν τῶν ἰκανοτήτων του. Οὕτω δὲ δὲν θὰ πρόκειται περὶ προσπαθείας πρὸς ἀλλαγὴν τοῦ χαρακτῆρός του, ὅπερ θὰ ἦτο ἀδύνατον ἀλλὰ περὶ προσπαθείας πρὸς παράλυσιν τῶν μὴ ἐπιβαίρων καὶ εὐνοϊκῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτῆρος.

Πάλιν δὲ ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν θὰ εἶναι ἔργον τοῦ ἀτόμου, ὥστε νὰ προϋποθέτῃ ἐλευθέραν θέλησιν καὶ προσωπικὴν ψυχικὴν δύναμιν ἐκ μέρους ἐνὸς ἑκάστου, ὅπερ ἐπίσης θὰ ἦτο ἀνεπίτευκτον· προϋποθέτῃται ὁδηγὸς ἰσχυρὸς, προϋποθέτονται ὁδηγοὶ ἔχοντες συνείδησιν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν, νομοθετοῦντες καὶ συστηματοκοιοῦντες τὰ πάντα, οὕτως εἰπεῖν τὸν βίον τοῦ ἔθνους. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ Περικλέους δὲν ἦσαν ἄλλοι, δὲν ἦσαν καλύτεροι τῶν προηγουμένων, ἢ μᾶλλον τῶν μεταταῦτα. Ὁ δὲ βίος ἐκμηχανικεῖται εὐκόλως διὰ συνήθειας. Ἡ παράλυσιν τῶν μὴ ἐπιβαίρων καὶ εὐνοϊκῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἔθνικοῦ χαρακτῆρος εἶναι λοιπὸν, κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ἐὰν μὴ δλοκλήρως, ζήτημα νόμου καὶ παιδαγωγίας. «Ἐλλάδι... ἀρετὴ ἐπακτός ἐστι ἀπὸ τε σοφίας κατεργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ» — δεικνύει μόνον τὴν κατάστασιν τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους, παρατηρητῆς δὲ ἐξετάσας καὶ γνωρίσας τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἀθηναίων ἐκείνων θὰ ἦτο εἰς θέσιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους νὰ προέδῃ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν καταστροφὴν αὐτῶν. Ἔχομεν λοιπὸν ἀνάγκην ὁδηγῶν μὲ κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν συνείδησιν, ἔχομεν ἀνάγκην πολιτικῶν κομμάτων ἀρχῶν καὶ νομοθεσίας καλῆς συστηματοκοιοῦσης τὸν βίον τὸ μέλλον μας δὲν εἶναι τότε ἀπελπιστικὸν καθ' ὅσον μάλιστα, ὅπως εἶδομεν, ἔχομεν θετικὰ προτερήματα